

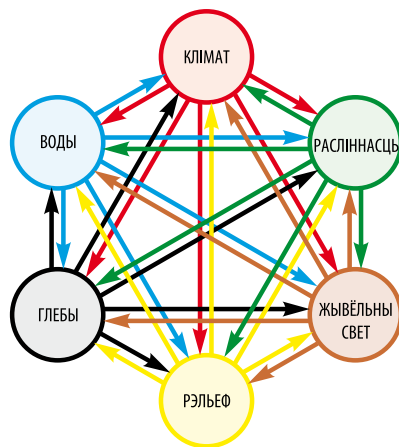
§ 14. Геаграфічныя ландшафты

Успомніце. З якіх сфер складаецца геаграфічная абалонка? Якія паказчыкі пакладзены ў аснову вылучэння прыродных зон?

1. Паняцце пра ландшафт. Зямная кара, паветра, воды, глебы, расліннасць і жывёльны свет — часткі геаграфічнай абалонкі. Іх называюць прыроднымі кампанентамі. Прыродныя кампаненты звязаны паміж сабой (мал. 49).

Так, рэльеф — вынік узаемадзеяння літасферы, гідрасферы, атмасферы і біясферы.

Заканмернае спалучэнне прыродных кампанентаў, якія ўтвараюць адзіную сістэму, называецца прыродна-тэрытарыяльным комплексам (ПТК) або ландшафтам.

Мал. 49. Узаемадзеянне прыродных кампанентаў у ландшафце

Ландшафт — генетычна аднастайны прыродна-тэрытарыяльны комплекс, які складаецца з узаемазвязаных прыродных кампанентаў.

Спалучэнне прыродных кампанентаў у ландшафце ўяўляе сабой яго вертыкальную будову. Простыя ландшафты займаюць форму рэльефу (узгорак, яр) і характарызуюцца своеасаблівым кліматам, арганічным светам. Яны ўзаемадзейнічаюць з суседнімі ПТК і ўтвараюць больш складаныя ландшафты: раўніны, горныя сістэмы, прыродныя зоны. Буйныя прыродныя комплексы — мацерыкі і акіяны, а самы буйны —

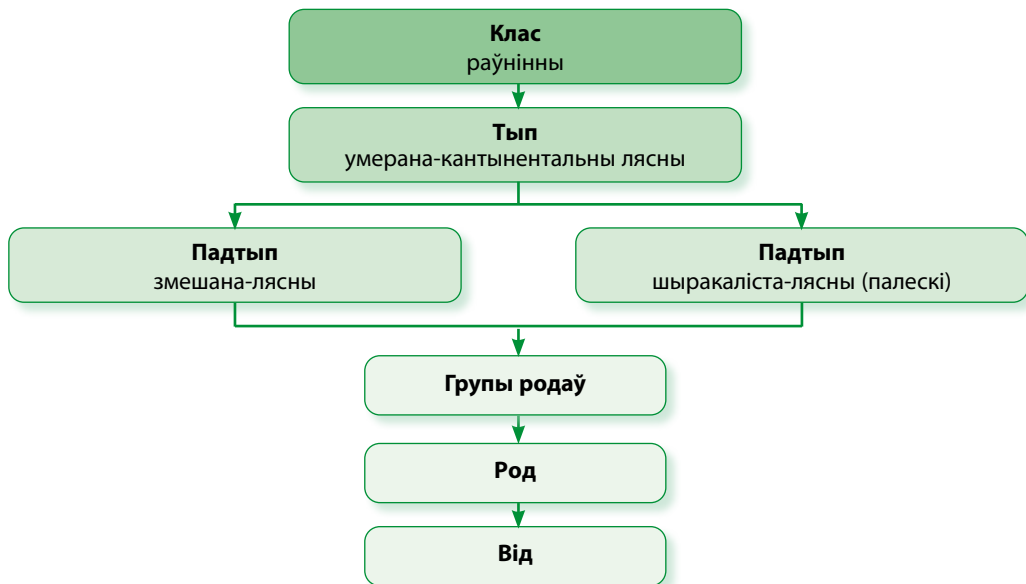
геаграфічная абалонка Зямлі. Спалучэнне простых ландшафтаў у больш складаным — гэта гарызантальная будова ландшафту.

Змена любога прыроднага кампанента прывядзе да змены ландшафту. Своеасабліваць ландшафтаў Беларусі абумоўлена гісторыяй іх утварэння. Назва ландшафту адлюстроўвае рэльеф, характэрныя глебы і расліннасць. Пры характарыстыцы выкарыстоўваюцца скарачаныя назвы, напрыклад «водна-ледавіковы ландшафт».

Прывядзіце прыклады ўзаемадзеяння прыродных кампанентаў у ландшафце.

2. Класіфікацыя прыродных ландшафтаў. Марэнныя ўзгоркі і плоскія нізіны з барамі, дубровамі, лугамі, катлавіны азёр, балоты, даліны буйных рэк і невялікія ручаі — усё гэта ландшафты Беларусі. Кожны з іх унікальны, але ва ўсіх можна знайсці падабенства. Гэта дазваляе аб'ядноўваць ландшафты ў групы. Навукоўцамі прапанавана схема класіфікацыі ландшафтаў (мал. 50).

Тэрыторыя Беларусі размешчана ў межах Усходне-Еўрапейскай раўніны, таму яе ландшафты адносяцца да класа раўнінных. Па суадносінах цяпла і вільгаці вылучаюцца тыпы ландшафтаў. Беларусь знаходзіцца ў лясной зоне ўмеранага кліматычнага пояса, таму ландшафты адносяцца да ўмерана-кантынентальнага ляснага тыпу. Па тэрыторыі Беларусі праходзіць мяжа змешаных і шыракалістых лясоў. Гэта дало падставу вылучыць два падтыпы ландшафтаў: змешана-лясны і шыракаліста-

Мал. 50. Класіфікацыя ландшафтаў Беларусі

лясны (палескі). Першы з іх ахоплівае паўночную і цэнтральную часткі краіны, другі — Беларускае Палессе. І адзін, і другі падтыпы па вышынях рэльефу падзяляюцца на тры групы родаў: узвышаныя, раўнінныя і нізінныя ландшафты. У межах груп родаў па паходжанні і часе ўтварэння вылучаюцца роды ландшафтаў, якія з'яўляюцца асноўнай адзінкай і паказаны на ландшафтнай карце. Па мезарэльефе і асаблівасцях глебава-расліннага покрыва роды падзяляюцца на віды.

3. Характарыстыка ландшафтаў. У залежнасці ад плошчы, якую займаюць ландшафты, яны падзяляюцца на распаўсюджаныя (дамінантныя), тыповыя і рэдкія. Дамінантнымі з'яўляюцца водна-ледавіковыя і другасна-марэнныя ландшафты. На іх долю прыпадае 35 % тэрыторыі Беларусі.

Водна-ледавіковыя ландшафты сустракаюцца паўсюдна і займаюць каля 20 % плошчы краіны. Рэльеф ландшафтаў утвораны талымі водамі ледавікоў. Характэрна хвалістая паверхня з перавышэннямі да 10 м. Пераважаюць пясчаныя і супясчаныя дзярнова-падзолістыя глебы, часта забалочаныя. Ландшафты характарызуюцца высокай лясістасцю. Пашыраны хваёвыя і бярозавыя лясы. Вялікія прасторы заняты пойменнымі лугамі і нізіннымі балотамі.

Другасна-марэнныя раўніны займаюць каля 15 % плошчы Беларусі. Рэльеф мала адрозніваецца ад водна-ледавіковых ландшафтаў, але ўтвораны марэннымі адкладамі. Пераважаюць урадлівыя дзярнова-падзолістыя сугліністыя глебы, таму ландшафт добра асвоены. Яго разаранасць перавышае 40 %.

Знайдзіце на карце атласа (с. 24) асноўныя раёны распаўсюджання водна-ледавіковых ландшафтаў і другасна-марэнных раўнін.

Мал. 51. Азёрна-алювіяльны ландшафт (Ясельдзінска-Слуцкая нізіна)

Да групы тыповых ландшафтаў адносяцца пяць родаў, якія займаюць сумарна 40 %. Гэта ўзгорыста-марэнна-эразійныя, марэнна-зандравыя, азёрна-балотныя, азёрна-алювіяльныя (мал. 51) і алювіяльныя тэрасавыя ландшафты.

Кожны з тыповых ландшафтаў займае па 8–9 % тэрыторыі краіны, але мае асаблівасці распаўсюджання.

Знайдзіце на карце атласа (с. 24) асноўныя раёны распаўсюджання тыповых ландшафтаў і растлумачце прычыны іх рэгіянальнага размяшчэння.

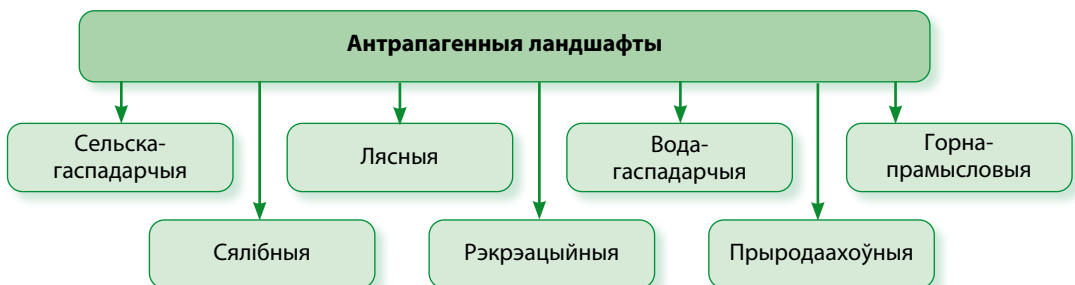
Астатнія ландшафты адносяцца да групы рэдкіх (сем родаў), таму што плошча кожнага з іх не перавышае 5 %.

Прааналізуйце карту атласа (с. 24) і назавіце сем родаў рэдкіх ландшафтаў.

4. Антрапагенныя ландшафты. У працэсе гаспадарчай дзейнасці высякаюцца лясы, узворваюцца землі, узводзяцца населеныя пункты, пракладваюцца дарогі, здабываюцца карысныя выкапні. Адбываецца змена прыродных ландшафтаў і ператварэнне іх у антрапагенныя. Толькі запаведнікі можна разглядаць як амаль нязменныя ландшафты. Узнікаюць антрапагенныя ландшафты двума шляхамі: мэтанакіравана (сельскагаспадарчыя палі, вадасховішчы, паселішчы чалавека) або ў выніку аварый, нерацыянальнага прыродакарыстання і г. д.

У наш час больш за 90 % тэрыторыі Беларусі занята антрапагеннымі ландшафтамі. Па ступені ўздзеяння яны падзяляюцца на моцна змененыя (ворныя землі, населеныя пункты, дарогі), сярэдне змененыя (лугі і сенажаці) і слаба змененыя (лясы і балоты). У залежнасці ад відаў гаспадарчай дзейнасці антрапагенныя ландшафты падзяляюцца на сем груп (мал. 52). Найбольш шырока прадстаўлены лясныя і сельскагаспадарчыя ландшафты. Населеныя пункты адносяцца да сялібных ландшафтаў, водныя аб'екты — да водагаспадарчых. Рэкрэацыйныя і прыродаахоўныя ландшафты звычайна ўключаюць участкі лясоў, азёры і вадасховішчы.

Мал. 52. Антрапагенныя ландшафты

Падвядзём вынікі. Асноўныя адзінкі класіфікацыі ландшафтаў Беларусі: класы, тыпы, падтыпы, групы родаў, роды і віды. Да дамінантных у Беларусі адносяцца водна-ледавіковыя і другасна-марэнныя ландшафты, якія сумарна займаюць 35 % тэрыторыі. Тыповыя ландшафты — узгорыста-марэнна-эразійныя, марэнна-зандравыя, азёрна-балотныя, алювіяльныя тэрасаваныя і азёрна-алювіяльныя — займаюць 8–9 % тэрыторыі краіны кожны. Ландшафты, пераўтвораныя гаспадарчай дзейнасцю чалавека, адносяцца да антрапагенных. Найбольш распаўсюджаны ў Беларусі сельскагаспадарчыя і лясныя ландшафты.

Праверце сябе. 1. Якія прыродныя кампаненты з’яўляюцца структурнымі часткамі ландшафтаў? 2. Якая класіфікацыйная адзінка ландшафтаў Беларусі самая буйная, а якая — самая дробная? 3. Якія тыпы антрапагенных ландшафтаў вылучаюцца ў Беларусі?

Праблемныя пытанні. 1. Прывядзіце прыклады трансфармацыі ландшафту ў выніку змены расліннасці, жывёльнага свету. 2. Растлумачце, чым адрозніваецца вертыкальная будова ландшафту ад гарызантальнай.

Ад тэорыі да практыкі. 1. Падрыхтуйце прэзентацыю пра прыродныя ландшафты вашай мясцовасці. 2. Зрабіце фотаздымкі ландшафтаў, характэрных для вашага раёна.

§ 15. Рэкрэацыйныя рэсурсы

Успомніце. Якія прыродныя і гісторыка-культурныя аб’екты выкарыстоўваюцца ў мэтах турызму і адпачынку? Дзе і чаму размяшчаюцца міжнародныя турысцкія цэнтры і курорты?

1. Віды рэкрэацыйных рэсурсаў. Да рэкрэацыйных (ад лац. *recreatio* — ‘аднаўленне’) рэсурсаў адносяцца прыродныя і культурна-гістарычныя комплексы, унікальныя сацыяльна-гаспадарчыя аб’екты, якія выкарыстоўваюцца для арганізацыі адпачынку і аздараўлення людзей, экскурсій і турызму. Садзейнічаюць такому выкарыстанню маляўнічыя ландшафты, лясныя масівы, рэкі і азёры, на базе якіх створаны санаторна-курортныя і аздараўленчыя арганізацыі. Не менш важныя аб’екты культурнай і гістарычнай спадчыны: старажытныя замкі, цэрквы і касцёлы, музеі.

Выкарыстанне рэкрэацыйных рэсурсаў залежыць ад прыродных умоў. Найбольш камфортны клімат для летняга адпачынку ў паўднёвых